

Biczó Gábor

Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában ¹

Kárpátalja státusza történelmi, földrajzi, politikai és nem utolsósorban etnohistoriográfiai értelemben az elmúlt másfél évszázad során alapvetően instabil, leginkább a folytonos átmenettel leírható helyzet. A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének immáron második éve folyó OTKA kutatási programja, illetve az ennek keretében a szociokulturális viszonyokra, elsősorban a lokális közösségek szintjén az etnikai együttélés jellemvonásaira vonatkozóan felgyűjtött ismeretek alkalmat kínálnak néhány fontosabb elméleti összefüggés megfogalmazására. Az elsősorban ismétlődő terepmunkára épülő antropológiai kutatás célja néhány előzetesen kiválasztott lokális szintéren az együttélési folyamatokat szabályozó strukturális-szerkezeti mechanizmusok tematizálása, értelmezése és a helyszínek sajátos körülményeiből következő eltérések tisztázása, valamint összehasonlítása.²

---

¹ A tanulmány a „Társadalmi normák és életstratégiák transzfer folyamatai Kárpátalja vegyes településein” című K 101810 számú OTKA kutatás keretében készült.

² A kutatás három etnikai viszonyait tekintve jól elkülönülő övezetben zajlik. A határvidék környékének vegyes lakosságú településein (Izsnyéte, Császlóc, Gút, Gát, Rát, Szürte), Királyházán (Korolevo), amely túlnyomóan ukrán és cigány népességű és a magyarok csupán szórványközösséget képeznek, illetve Aknaszlatinán (Szolotvino), ahol a román és ukrán népesség mellett a magyarok még jól tapintható, de intenzív változásokon keresztülmenő közösség. A kutatási célkitűzésekről és az első részeredményekről lásd: Borbély Sándor - Kotics József: Ukrainian and hungarian cohabitation in two settlements of mixed population in transcarpatia In: BOLTIVECY S I, HRABOVSYKA S V, HLUKHOVA H V, KEVESHLIHETI O V, OLENYCH E I (szerk.): *Materialy III. Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii, prysvyachenoi dnyu slovyanskyoi kulytury ta pysemnosti: „Slovjanskyi svit: zdobutky, problemy, perspektivy”*. Uzhgorod: VYDAVNYCTVO KARPATY, 2013. 225-237.

Jelen tanulmánynak nem célja az eddigi részeredmények átfogó bemutatása és nem is a lezárt terepmunkák tanulságait kívánjuk összefoglalni. Szándékunk elsősorban az, hogy az eddigi tapasztalataink szerint az etnikai együttélési helyzeteket meghatározó asszimilációs folyamatok, a kontaktzónajelleg és az ehhez köthető interkulturalitás tendenciáinak elméleti problémáira rávilágítsunk. Másként fogalmazva, úgy véljük, hogy az asszimiláció, a kortárs antropológia komplex módszertani értékű és konceptuális műveleti fogalma, valamint a kontaktzóna kutatás és az etnikai együttélési közösségek interkulturális tendenciáinak tanulmányozása párhuzamosan alkalmas keretfeltételeit képezik a kutatási projekt elméleti alapállásának kidolgozásához.

Mikor kutatásunkat elterveztük, senki nem gondolta arra, hogy a téma szomorú politikai aktualitást nyerhet, amennyiben a fiatal ukrán nemzetállam ösztársadalmi szintű működési zavarai a kutatott térség viszonyaira is jelentősen kihathatnak. Mindenesetre jelen elemzés szövegezésének pillanatában még a határ menti vegyes lakosságú települések hagyományosan kiegyensúlyozott együttélési viszonyait is beárnyékolja az új ukrán nyelvtörvény, amely a kisebbségek hivatali és közéleti nyelvhasználatát korlátozza. A remélhetőleg csak átmeneti nacionalista túlkapásként érvényes szabályozás egyértelmű visszalépés az elmúlt évek liberálisabb gyakorlatához képest. Ettől elvonatkoztatva és a terephelyszínről érkező információk szerint az orosz-ukrán szembenállás eredményeként felkorbácsolt államnemzeti szintű nacionalizmus újraéledése különösen fontos kérdésként állítja eléink a kárpátaljai lokális közösségekben lejátszódó szociokulturális folyamatok több szempontból – asszimiláció, kontaktzóna, interkulturalitás – megvalósított értelmezését.

I. A kutatás asszimilációelméleti alapkérdései

Mint közismert a lokális multietnikus színterek társadalmi viszonyainak tanulmányozásában a kortárs antropológia, bár sokszor figyelemreméltó kritikával, de mégis gyakorta támaszkodik az asszimilációterminus jelentéstartalmában adott értelmezési keretekre. Ennek elsődleges oka, hogy a rendelkezésre álló alternatív fogalmak műveleti értéke, illetve tudománytörténeti megalapozottsága messze elmarad az asszimiláció

komplexitási szintjétől.³ A következőkben röviden összefoglaljuk az asszimilációelmélet a kárpátaljai etnikai mechanizmusok értelmezésében kiaknázható alapvető összefüggéseit.

Mint közismert az asszimiláció a szociokulturális hasonulás, tehát az egyén és/vagy közössége más csoportok jellemvonásainak az átvételét, illetve ennek folyamatát megragadó kategória. Az asszimiláció fogalma a hasonulás, a szociokulturális azonosulás és integráció különböző strukturális szintjeit és a jellemvonások átvételének az egyéni és/vagy a kollektív identitásban, valamint a mentalitásban nyomozható ismérveit leíró és értelmező összetett és bonyolult tudománytörténeti előzményekre visszatekintő elméletét alapozta meg. Az asszimiláció elmélete egzakt tudományos formában az amerikai társadalomtudományi és társadalomfilozófiai kutatások keretei között három jól megkülönböztethető fejlődési szakaszon keresztül érte el mai állapotát. Elsőként a *nativizmus* az úgynevezett WASP (*white Anglo-Saxon protestant*) értékvilágához való alkalmazkodás szükségszerű eseményére utalt. Ennek lényege, hogy az első angolszász telepések normatív értékvilága határozta meg az asszimilációs folyamatok irányát és tartalmát. Másodszor, a századforduló idején elterjedt magyarázóelmélet a *melting pot*, leegyszerűsítve az úgynevezett olvasztótégely-koncepció az Észak-Amerikába bevándorló különböző nyelvű, vallású és kultúrájú közösségek kohéziós folyamatoként ragadta meg az asszimilációt. A különböző szociokulturális bevándorló közösségek elegyedésének lényege, hogy a különmű minőségeket képviselő szereplők egy magasabb rendű kvalitásban, az „amerikai” idealizált karakterében oldódnak fel és tesznek szert közös célokra. A modern asszimilációelméletek harmadik típusa az úgynevezett *cultural pluralism* elméleteit foglalja magában. Az 1960-as évektől napjainkig meghatározó elképzelés lényege, hogy az asszimiláció az osztársadalmi célok és érdekek mentén szerveződő pragmatikus koalíciója a különböző eredetű közösségeknek. Ezek szerint a partikuláris szociokulturális minőség feladása nélkül is lehetséges a társadalmi szempontból előnyös asszimiláció. Ez a forma a bevándorló és a befogadó társadalom szemszögéből is előnyös eseményként láttatja az asszimilációban rejlő konstitutív lehetőséget.

Az asszimiláció keretfogalomként a Kárpátaljai viszonyok leírására csak részben támaszkodhat az amerikai társadalomtudományi tradícióra. Ennek oka, hogy bár a migrációs folyamatok a tárgyalt térségben is alapot

---

³ Vö. Biczó Gábor (2009.): *Hasonló a hasonlónak..., Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Budapest. KALLIGRAM. Lásd a hivatkozott kötet 2. Az asszimiláció fogalmának fenomenológiai elemzése és 3. Az asszimiláció folyamatának hermeneutikai elemzése című fejezeteket!

szolgáltatnak a *melting pot* vagy a *cultural pluralism* elméleteinek adaptációjára, de ehhez megszorításokra van szükség.⁴ Pontosabban az együtt élő lokális etnikai közösségek vizsgálatának elméleti kereteit az asszimiláció fogalma mellett további terminusokkal kell kiegészítenünk.

Ennek oka, hogy egyik példánk, Izsnyéte (Zsnyetine) – és a határvidéken a kutatásba kiválasztott további vegyes és autochton jellegű, tehát hosszú távon lokális életvilágot alkotó etnikai – közösségeinek együttélési színtere a hosszú távú stratégiákat részben a szegregatív és az izolációs mechanizmusok sajátos kombinációjaként mutatja fel.⁵ Izsnyéte lakossága magyar, ukrán és cigány etnikai közösségre tagolódik. A településre jellemző az etnikai csoportok fizikai elkülönülése, a rendelkezésre álló falurész dominálása és etnicizálása. Tapasztalataink szerint az etnikumközi érintkezés limitált, a vegyes házasságok száma alacsony. Mégis, a speciális ukrain viszonyok eredője, hogy a lokális színtér a helyi etnikai életvilágok valós cselekvési tere, amennyiben a kevés munkalehetőségek, a háztartások alacsony bevétele predesztinálja a helyben maradáshoz.⁶ Így a lokális együttélési közösségek, bár a kulturális távolság fenntartására és a fizikai elkülönülés konkrét és szimbolikus jegyeinek megőrzésére törekednek, mégis az intenzíven és közösen használt életvilágban egymásra utalt szereplők. Ezek szerint a helyszínen felvett interjúk szövegének vizsgálatából és a megfigyelésekből kirajzolódó bonyolult viszonylat általános elemzése szükségessé teszi, hogy az asszimiláció-elmélet mellett további teoretikus összefüggésekre is rávilágítsunk.

Igaz, Izsnyéte etnikai közösségeinek kapcsolatviszonyait tekintve az asszimiláció értelmezési tartománya nem kínál elégséges elméleti keretet,

---

⁴ A kulturális pluralizmus eredetileg nem asszimilációelméleti doktrína, hanem a *melting pot* szemléletének virágkorában, az 1920-as években, a nézet társjelenségeként feltűnő kényszerasszimilációs hatásokkal szemben megfogalmazott kritika. A fogalmat és a hozzá kapcsolt dilemmát Horace M. Kallen vezette be 1915-ben *Democracy versus Melting Pot: A Study of American Nationality* címmel közreadott cikkében. A pluralista nézet egyik első fontos szerzője Isaac B. Berkson volt. (in BERKSON, Isaac B. (1920.): *Theories of Americanisation: A Critical Study*. New York. COLUMBIA UNIVERSITY PRESS) Anti-asszimilációs elképzeléseinek lényege, hogy a *melting pot* homogenizáló gyakorlatával szembeállította az etnikai elkülönülés fenntartásához való jogot. Az identikus, kulturális és nyelvi értelemben független közösségek véleménye szerint sem az amerikai életformára, sem az amerikai társadalomra nem jelentenek veszélyt. Sőt, az úgynevezett *community theory* keretei között rámutatott arra, hogy az etnikai – vallási, esztétikai, történeti - tradícióikat megőrző közösségek a szélesebb értelemben vett „nemzet” életében pozitív elkötelezettséggel fognak részt venni.

⁵ Az egykori Bereg-vármegyei település, ma adminisztrációs központja Munkács.

⁶ A férfitlakosság egy része oroszországi vendégmunkás, míg a munkavállalók kisebb számban Magyarországon dolgoznak.

ugyanakkor a kutatás az országhatártól távolabb eső két további célrégiójában, Királyházán és Aknaszlatinán az együttélési mechanizmusok kifejezetten az asszimilációs folyamatok keretei között elemezhető szociokulturális jelenségvilágot alkotnak. Királyházán a Nagyszőlősi járás nyolcezer lelkes településén a magyarok száma a 2001-es vonatkozó statisztikai adatok szerint mindösszesen alig ötszáz fő volt, ami egy lezárulóban lévő asszimilációs helyzet társadalomtudományi elemzésének eklatáns példája lehet. Az asszimiláció a kisebbség-többség kapcsolatrendszerének kárpátaljai jellemvonásait tekintve még hatékonyabb elemzési fogalom lehet Aknaszlatina esetében, ahol 2001-ben ugyan a bő kilencezres össznépeességből a magyar közösséghez tartozók száma még elérte a kétezer főt. Ugyanakkor a vegyes házasságok, az anyaországtól való távolság miatt fenntartott lazább kulturális kapcsolatok, és egyáltalán a kárpátaljai kisebbségi közösségen belüli relatív elszigeteltség okán Aknaszlatina a szociokulturális hasonulás mechanizmusainak valóságos laboratóriuma.

A kárpátaljai együttélési helyzetek egységes elméleti keretekbe illesztésének akadálya, legalábbis így tűnik, az a tény, hogy míg Izsnyéte (és a többi határ menti vegyes lakosságú autochton közösség) esetében az asszimiláció műveleti értéke korlátozottan érvényes elemzési keretfeltétel, addig Királyháza és Aknaszlatina esetében az asszimiláció ideális és hatékony analitikus kategória.

A következőkben a kutatási színterek összetett karakteréhez alkalmazkodva arra szeretnénk kitérni röviden, hogy a határvidék ukrán, magyar és részben cigány népeesség által lakott lokális életvilágok együttélési viszonyait az asszimiláció-paradigmatikus jelentéstartománya mellett mely további kategóriák segítségével lehetséges leírni.

II. Kontaktzóna fogalma a kárpátaljai együttélési helyzetek vizsgálatában

Az együtt élő, de a szegregálódó és izolálódó stratégiával jellemezhető kárpátaljai lokális közösségek kapcsolatviszonyainak leírásában hasznos eszköz lehet a kontaktzóna fogalma.⁷ A „zóna”, zonalitás problematikája

---

⁷ A téma kidolgozására a gyimesi magyar-román kulturális kontaktzóna vonatkozásában került elsőként sor. vö. Megjegyzések a „kontaktzóna paradigma” módszertani és elméleti jelentőségéhez

részletekbe menően először a diffuzionista iskola megjelenésével vált fontos kérdéssé a modern kultúrákutásban.⁸ Míg a 19. században a földrajzi determinizmus a zóna paradigmáját a szilárd kulturális karakter képzetével hozta összefüggésbe, pontosabban szükségszerű logikai kapcsolatot tételezett, amennyiben a kultúra jellemvonásait a földrajzi adottságok elkerülhetetlen következményeként azonosította. Addig, ehhez képest, a 19. század utolsó évtizedében kibontakozó diffuzionista szemlélet, részben a korszak másik tudománytörténeti értelemben meghatározó törekvésével, a történeti partikularizmussal „karöltve” a földrajzilag elhatárolható független kulturális régiók koncepciójával megindította a zóna, a zonalitás problematikája körül kialakult napjainkig tartó és ható vitát az antropológiában. Ahhoz, hogy a „kontaktzóna paradigma” jelentéstartalmát, valamint a kortárs kultúrákutásban betöltött szerepét értékelhessük, röviden vázolnunk kell a tudománytörténeti kiinduló helyzetet.

Eredetileg a Mason által felvetett, majd a Wissler munkásságában a 20. század elején a kultúra kialakulásának törvényszerűségeivel összekapcsolt area – tehát kulturális jellemvonásai alapján azonosítható földrajzi téregység - koncepcióját a kortárs kritikusok két lényeges szempontból támadták. Wissler, amint az amerikai diffuzionisták ugyanis meg voltak arról győződve, hogy a különböző kultúrák egymástól világosan elhatárolható földrajzi keretek között keletkeznek és egzisztálnak, azaz megfordítva, a fizikai-földrajzi adottságok a kulturális minőséget meghatározó tényezők. Az eredetileg az amerikai őslakosság kulturális jellemzői alapján megvalósítani vágyott diffuzionista osztályozási kísérlet korlátaira, majd az ebből kinövő angol és német diffuzionista törekvések, továbbá a kulturális jellemvonások térbeli mozgását tanulmányozó modern antropológiai elméletek – interferencialitás, transzkulturalitás, kölcsönhatás elméletek stb. - alapvető problémájára, tehát már a korabeli kritika két elemi szempontból felhívta a figyelmet. Témánkra nézvést ebben a pillanatban lényegtelen, hogy a legeredetibb diffuzionista kutatások, mint például Alfred Kroeber az amerikai Sziklás-hegységben a 20-as években végzett nagyhatású vizsgálatait, miként szolgálták az általános diffuzionista elmélet kidolgozásának kísérletét, majd

---

valamint gyakorlati korlátaival a modern kultúrákutásban. In. (Szerk.) FENYVESI Kristóf - KASZNÁR Veronika Katalin - ORBÁN Jolán (2011.): *Kelet-nyugati átjárók I. A különbözőség filozófiája, poétikája és politikája*. Pécs. JELENKOR, 233-243.

⁸ Diffuzionista iskola az amerikai kulturális antropológia a 19. század végén részben az evolucionista látásmóddal szemben, részben a történeti partikularizmus nézeteinek árnyalásából kifejlődött tudományos törekvése, melynek vezéralakja Wissler volt. (Marvin HARRIS (2001): *The Rise of Anthropological Thought*. Walnut Creek. ALATMIRA PRESS, 376-378.

járultak hozzá az 50-es évek közepén (például Julien Steward munkásságának köszönhetően) a nagyszabású terv kudarcának belátásához.⁹

Ennél jóval fontosabb a korabeli kritika részéről megfogalmazott két észrevétel, a határ és a zóna problematikájának tisztázása a kulturális jellemvonások cserefolyamataiban. Ezek szerint, egyrészt, a sajátos kulturális jellemvonásokkal – nyelv, vallás, életmód, gazdasági struktúra stb. - illelhető, ezek alapján azonosítható földrajzi-fizikai értelemben meghatározott területet, a hasonló elvek mentén definiált más területektől világosan rögzíthető határvonalnak kellene elhatárolnia. A különböző kultúrák egymás mellett élésének történetileg kialakult gyakorlata azonban a földrajzi-természettudományi hatások, elsősorban a szigorú értelemben alkalmazott terminológia következményeként kialakult intakt kulturális régiók elképzelését a valóságban nem igazolta. Sőt, gyors felismerésre került az a tény, hogy a kutatásnak a kulturális egymás mellett élés a kultúrákat elválasztó határok bizonytalanságának problémájával egyetemben, lényegében ennek folyamányaként a zóna, a kulturális zonalitás általános nehézségeivel kell szembenéznie. Magyarán, a különböző kultúrák fizikai érintkezési helyei a kölcsönhatások és befolyások övezeteinek, az úgynevezett átmeneti zónáknak, az érintett kultúrák jellemvonásait keveredve, mutációk formájában felmutató, a kontaktus eredményeként kialakult térségek létrejöttének kedvez. Másként, vagy korszerűen és általánosan fogalmazva a zóna transz- és multikulturális hely. A korai diffuzionisták fizikalista elméleti általánosításait tehát az antropológiai kutatások tapasztalati eredményei nem támasztották alá.

Nem szükséges, hogy a diffuzionizmus történetét, vagy ennek kritikai elméleteit részleteiben nyomon kövessük a kontaktzóna „paradigma” a modern kultúrakutatásban betöltött jelentőségét elemző rövid írás keretei között. Ellenben fontos látni, hogy a zóna, zonalitás alkalmas elemzési kategóriák a történelmileg rögzült kelet-európai etnikai-nemzetállami

---

⁹ Alfred Kroeber a történelmi partikularizmus meghatározó szerzője, Franz Boas tanítványa, aki hosszú élete során több kulturális antropológiai elmélet kimunkálásában is szerepet vállalt. Nevezett kutatásai a Sziklás-hegységben legendás etnográfiai gyűjteményt eredményeztek. Julien Steward a kulturális ökológia antropológiai irányzatának egyik első szerzője. Korai munkásságának meghatározó részét képezte a diffuzionizmus kritikája, melynek középpontjában a Kroeber által egységesnek gondolt úgynevezett délnyugati area állt. Steward bebizonyította, hogy a vizsgált régió legalább három egymástól jól elhatárolható (navaho, apacs és zuni) életstratégiát tükröző kultúra együttélését, valamint bonyolult kulturális kapcsolatrendszerét tükrözi. Marvin HARRIS (2001.): *The Rise of Anthropological Thought*. Walnut Creek. ALATMIRA PRESS, 391-92.

keretek, valamint az ebben megalapozott kulturális érintkezés néhány sajátosságának értelmezésére.

A kontaktzóna a különböző kulturális jellemvonásokkal azonosítható társadalmi közösségek érintkezésének színtere. A fogalom társadalomtudományi szempontból elsősorban nagyobb közösségek, népcsoportok, népek fizikai érintkezési kapcsolatát kísérő kulturális következmények elemzését teszi lehetővé. Ez nem jelenti azt, hogy a társadalmi rendszerek alcsoportjai – például szubkulturális csoportok és többségi társadalom: lásd pld. a posztmodern értékfelfogás hatása a hippi kultúrára – közötti érintkezés következménye nem kölcsönös kulturális hatásként volna felfogható. Ugyanakkor a kontaktzóna „paradigma” a modern kultúrákutatókban, mégis inkább, a survey típusú, tendenciajellegű kutatási szemléletnek kedvező műveleti fogalom. Elemzési értékének gyakorlati jelentőségét képező előnyök és veszélyek általános leírása nem okoz nehézséget.

Ezek szerint, a kontaktzóna „paradigma” kétségtelen fontos pozitívuma, hogy a modern társadalomtudományi szemlélet fokozottan elméletközpontú, különösen a szociológia és a kortárs társadalomfilozófia esetében megfigyelhető spekulatív jellegével szemben gyakorlati perspektívaként kínálkozik. A kontaktzóna, ugyanis a fizikai-földrajzi tér konkrétuma, vagyis a kulturális jellemvonások „találkozásának” szcénája. A kutató következtetéseiben itt kénytelen közvetlen empirikus tapasztalataira, megfigyeléseire támaszkodni. A terepmunka közvetlensége, a helyszín beható ismeretét feltételező jártasság olyan feltételei a kontaktzóna-kutatásnak, melyek eleve közvetlen tapasztalati beállítódást követelnek. Igaz, a kontaktzóna kutatásával járó nyilvánvaló veszélyek sem lebecsülendők, melyek közül kiemelkedik a túlzott általánosítás csábító lehetőségének determinizmus formájában történő térnyerése. Ezek szerint, a kontaktzóna éppen a jelenségnek tulajdonított objektív jellegéből következően a tipizálás és az osztályozás esélyével csábít, azaz a különböző kulturális adottságú helyek között hasonlóságok alapján megfogalmazott törvényszerűségek, és általános szabályok reményével kecsegtet. Márpedig az antropológia tudománytörténetének talán egyik legnyilvánvalóbb tapasztalata, hogy a kultúrák, valamint a kulturális helyzetek diverzitása és komplexitása korlátozza az általánosító szemlélet használati értékét. Ugyanis a látszólagos hasonlóságok alapján meghatározott globális összefüggések bejelentése két vagy több kontaktzóna esetében mindig a felszín mögött megragadható lényegi sajátosságok elleplezését eredményezi.

A magyar, ukrán és cigány közösség együttélésben a kontaktzónák a település belső etnikai határait jelentik. Az együtcsás Izsnyéte északi részének ukrán házaitól a déli magyarok lakta rész világosan elkülönül, míg a cigánytelep a két együtt élő etnikai közösség perspektívájából nem is tekinthető a falu teljes értékű részének. A kutatás további menetében fontos lesz a határképzés és határfenntartás eszközeinek valamint kulturális gyakorlatára jellemző kommunikációs technikák elemzésének további terepmunkákat szentelni. Eddigi tapasztalataink szerint az etnikai közösségek érintkezési felületeinek konkrét térjellemzői a kontaktzóna jelentéstartományában jól elemezhető tulajdonságai a Kárpátalján létrejött együttélési gyakorlatoknak.

III. Interkulturalitás fogalmának operacionális értéke a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában

Az Izsnyéte és hasonló helyzetű határ menti együttélési helyzetek vizsgálatában, ahol az asszimiláció-fogalom műveleti értéke az analízishez nem kínál elégséges támpontot, a kontaktzóna mellett másik fontos terminusként az interkulturalitás konceptuális lehetőségeivel is számolhatunk. Az interkulturális alaphelyzet két vagy több - nyelvi, társadalmi, etnikai és/vagy kulturális meghatározottságát tekintve - eltérő identitású cselekvő közvetlen érintkezése nyomán létrejövő kapcsolat. Az interkulturális találkozási helyzetekben a szemben álló felek kölcsönös kulturális (fizikai) érintkezésbe lépnek egymással. A kommunikáció szereplői szempontjából valamennyi találkozási helyzetet két alkotóelemre bonthatunk: a „befogadó”-nak tekintett „saját” csoport, illetve az ezzel szembe állítható, „idegen”-ként érzékelt „másik” csoport tagjainak kontaktusára.¹⁰ A ’befogadó’

---

¹⁰ Az „idegen” fogalma a mai társadalomtudományi gondolkodásban kiemelkedően fontos. Különösen a szociológia, a kulturális antropológia, a filozófia és a kommunikációtudomány foglalkozik elemzésével. A görög *xenosz* olyan ember neve, aki idegen, mert nincs a tájékozódáshoz nélkülözhetetlen ismeretek birtokában, jártasságát tekintve hiányosságokkal küszködik valamivel szemben, amit nem ismer, azért, mert nincs otthon, számára nem bensőséges világban tartózkodik. Ugyanakkor a *xenosz* másik alapjelentése szerint a vendégbarát (házigazda), aki szeretettel (be)fogadja a vendéget, de ebben az összefüggésben a kifejezés egyúttal jelentheti magát a vendégül látott ’idegent’, sőt arra is utalhat, hogy a vendég olyan

pozíciójával rendszerint azt az egyént vagy közösséget nevezzük meg, amely „helyben”: otthon van. Másként fogalmazva, a 'befogadó' kultúra minden esetben a csoporttagok által közösen osztott értékek, hiedelmek rendszere. Általánosságban tehát olyan „saját” kultúra, amelynek feltételrendszerét, a jogokat és kötelességeket, azaz a mindennapi életet szervező elveket – szokást, törvényt – az adott csoport tagjai ismerik, értik. Ez az a világ, amelyben „otthonosan mozognak”, amelyben „otthon vannak”.

Az 'idegen' ezzel szemben a 'befogadó' társadalom természetes viszonyain kívül esik, belső mindennapi normáitól független. Rendszerint olyan helyzetet betöltő személyeket és/vagy csoportokat nevezünk meg vele, amelyek közvetlen megértése a befogadó társadalom számára akadályokba ütközik: eltérő nyelvet beszélnek, másként öltözködnek, ismeretlen vallási szokásokat stb. követnek. A két fogalom alkalmazása felhívja a figyelmünket arra, hogy a „saját” és „idegen” kultúra minden esetben viszonylagos - x idegen y számára - és alkalmi - valami vagy valaki „idegen” az egyik vagy a másik helyzetben - meghatározottsága az interkulturális találkozási helyzeteknek.

Választott településeinken az interkulturális találkozás közösségi színtereit elsősorban az adminisztráció intézményei - önkormányzat, iskola, orvosi rendelő - valamint az üzletek - bolt és kocsmák - képezik. Bár Izsnyéte jelenlegi polgármestere ukrán származású, de férje révén részben magyar-érzelmű hölgy. Mégis személyes példája és identitásválasztásával mutatott mintája egyik közösségre sem gyakorol jelentősebb befolyást: a szociokulturális különbségek a hagyományos értékhorizont minden elemében fennmaradnak.

A partnerek belépése az interkulturális találkozási helyzetekben a „másikkal” szemben megfogalmazott előzetes elvárások, szubjektív vélemények, értékítéletek alapján történnek. A személy- és/vagy csoportközi viszonyokban még a konkrét fizikai találkozás előtt létrejönnek az interetnikus kapcsolat kimenetelét meghatározó előítéletek és sztereotípiák.¹¹

---

személy, aki valahonnan menekül, és ezért támogatásra szorul. A görög szemléletmód mindkét jelentésből világosan kitetsző lényege, hogy az 'idegen' olyan valaki, aki nem teljesen ismeretlen; átmenet a teljesen ismeretlen és az ismerős között. A görögök bölcsességének a kifejezésből sugárzó fontos tanulsága, hogy az 'idegen' nem állandó szociokulturális szerep, hanem jelentését helyzetétől függően folyamatosan változtató létmód. Mindenki 'idegen' a másik számára.

¹¹ A sztereotípiák kifejezést Walter Liptmann használja először 1922-ben; olyan leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képeket („előítéleteket”) ért a kifejezésen a szerző, amelyek néhány jellegzetesnek tartott tulajdonság alapján egy-egy társadalmi csoportot egynemű, egységes alakzatnak tüntetnek fel. A sztereotípiák általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége, amelyek segítségével a társadalmi környezethez kapcsolódó tapasztalatok osztályozhatókká, rendszerezhetőkké válnak.

A csoportok közötti társas kapcsolatokkal foglalkozó elméletek a sztereotípiák fogalmát funkcionálisan határozzák meg. Ez annyit tesz, hogy minden sztereotípiának gyakorlati jelentősége van a „másikhoz” való viszony megfogalmazásában. A sztereotípiák segítségével többnyire az etnikai, kulturális választóvonalak fenntartása, illetve a besorolt csoporttal kapcsolatos viselkedés igazolása történik. Az interetnikus szituációkban találkozó partnerek kapcsolata folyamatot alkot: a kezdeti, felületes érintkezéstől a mélyebb ismeretek megszerzéséig terjed. Az interkulturális megismerési folyamat a konfliktusok különféle formáit rejtheti.¹² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az interkulturális érintkezés szükségszerűen konfliktussal jár. Sőt, éppen ellenkezőleg, a „másik” kultúra idegen vonásainak megtapasztalása akár a helyzetben rejlő konfliktusok elkerülésére is mozgósíthat. Ám erre csak akkor van mód, ha az érintett feleknek ez kölcsönös szándéka. Az interkulturális helyzetek tanulmányozása ugyanakkor azt tükrözi, hogy a felek a „másik” kulturális sajátosságait általában leküzdésre váró feladatként fogják fel, ami egyenesen vezet a konfliktusokhoz.

Kárpátalján az interkulturalitás dimenziói a kutatás regionálisan különböző három színterén eltérő értelmezési feladatként állnak előttünk. Míg Izsnyéte és a hasonló határvidéki lokális színterek esetében kevésbé a közvetlen és a rendszeres találkozások, de sokkal inkább az alkalmi érintkezés problematikájának összefüggései, addig Királyháza és Aknaszlatina vonatkozásában az interakció az együttélés intenzívebb velejárójaként hordozza az interkulturális folyamatok elemzésének megkerülhetetlen feladatát.

---

¹² A legismertebb Robert Gurr és Barbara Harff - az etnokulturális konfliktusok okainak és természetének magyarázatára felállított - modellje. Eszerint az interetnikus konfliktusok kialakulásában 7 tényező játszik szerepet: 1) a diszkrimináció (kirekesztés) mértéke (gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutás, politikai szerepvállalás korlátozása etnikai alapon). 2) a csoportidentitás erőssége (közös nyelv, vallás, faji jegyek, közös történelem, saját kultúra politikai elismertetését célzó erős szándék). 3) a közösség és annak vezetői közötti szoros kapcsolat. 4) a csoport tagjai közötti politikai szolidaritás. 5) a politikai környezet (az alkotmányos demokráciák, vagy a tekintélyelvű rendszerek (szocialista, populista államok) különböző mértékben „megengedőek”, vagy elutasítóak a kisebbségi törekvésekkel szemben), 6) a kormányzat által alkalmazott erőszak (népirtás, etnikai tisztogatás) 7) a külső támogatás és a helyzet szereplőinek nemzetközi megítélése. Az elméletről lásd bővebben: SALAT Levente (2001.): *A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban*. In: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. MENTOR KIADÓ, Marosvásárhely. 211-251.

Összefoglalva, a kárpátaljai együttélési helyzetek kutatása a régió heterogén, eltérő történeti, de recens folyamatviszonyaiból következően az elméleti keretek rugalmas kijelölésére ösztönöznek bennünket. Az asszimiláció, a kontaktzóna jelleg és az interkulturalitás képezheti azt az alapvető teoretikus tájékozódási teret, amely a rendkívül összetett térséggel kapcsolatos korszerű antropológiai vizsgáldást hitelesen megalapozhatja.